

G.R. von Wielligh en die Afrikaanse taalbeweging

J.C. Steyn

As author, Von Wielligh was involved in the First Language Movement until its conclusion. In three versions of his work Eerste Skrywers (First Writers), he contextualizes the activities of the First Movement. He commences by stating that the books of the first authors often come “under the magnifying glass without taking into account the circumstances of the times and what elements confronted the First Writers”. Although Von Wielligh’s work is therefore sporadically apologetic, he provides useful information on the language movement. He was personally acquainted with almost all the members of the Genootskap van Regte Afrikaners (Society of Real Afrikaners) (GRA) and had a good sense of their attitudes, activities and sacrifices. He puts controversial regulations of the GRA, such as the secrecy surrounding the names of members, in perspective. He also puts the initially elementary spelling regulations of the GRA in context with the aims of the movement.

1. Inleiding

G.R. von Wielligh was ’n merkwaardige en veelsydige persoonlikheid: landmeter-generaal van die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) oftewel Transvaal; wat boekverkope betref, een van die suksesvolste vroeë Afrikaanse skrywers; daarby ’n baanbreker met die optekening van die dierestories van die San en Khoi-Khoin. Hy was ’n taalstryder en ’n taalgeograaf en volkskundige na wie se waarnemings taal- en volkskundiges nog steeds verwys. Maar in sy persoonlike lewe het verskeie teenslae hom getref sodat sy tydgenoot, Gustav Preller, hom ’n “tragiese figuur” noem.

Dit was in 2009 150 jaar gelede dat Von Wielligh (op 1 April 1859 op ’n plaas in die Paarl) gebore is. ’n Paar lesings op ’n huldigingsgeleentheid op 14 Augustus 2009 by NALN in Bloemfontein het die lig laat val op sy veelsydigheid en die nuwe belangstelling in sy werk.¹ Laasgenoemde blyk onder meer uit die onlangse bekendstelling van die eerste deel van sy *Versamelde Boesmanstories*, ingelei deur Hennie Aucamp (Von Wielligh 2009). Een van die sprekers by die geleentheid was dr. Robert Schall, wat sy *Boesmanstories* kort tevore in Duits vertaal het.

In hierdie artikel word ingegaan op sy werk as taalstryder en skrywer van een van die eerste geskiedenis van die Eerste Afrikaanse Taalbeweging. Agtereenvolgens word gelet op (1) sy deelname aan die taalbeweging; (2) sy beskrywing van die beweging en (3) ’n paar aspekte van sy beskrywing. Die biografiese en historiese konteks word ook verskaf.

2. Von Wielligh en die taalbeweging

Von Wielligh was nog op skool in die Paarlse Gimnasium toe die Genootskap van Regte Afrikaanders (GRA) op 14 Augustus 1875 in die Paarl onder leiding van ds.

S.J. du Toit gestig is en die eerste nommer van *Die Afrikaanse Patriot* op 15 Januarie 1876 verskyn het.

Von Wielligh kon as Paarliet ervaar met watter afkeer mense die *Patriot* ontvang het en vertel (1922:47): “Arrie! Dit het ’n opskudding veroorsaak! [...] As iemand ’n kringetjie mense langs die straat bymekaar sien staan, en een van hulle lees iets voor, wees dan maar verseker dat dit die *Patriot* is wat hy aan sy gehoor voorstel, terwyl sy toehoorders daarvoor lag en met die taal daarvan spot.”

Koshuiskinders is gestraf wanneer hulle die *Patriot* die koshuis ingebring het, en dié wat hulle by die GRA aangesluit het, is gedwing om as lede te bedank of die inrigting te verlaat. Studente wat geldelik gesteun is, is gedreig dat dié steun beëindig sou word tensy hulle die intekening op die *Patriot* opsê. Onderwysers wat dit gelees en ondersteun het, se salaris is verminder, of hulle is afgedank en kon moeilik ’n nuwe pos kry. Intekenaars kon moeilik ’n staatsbetrekking kry omdat die blad as rebels beskou is (Von Wielligh, 1925a:27).

Waarom hierdie afkeer? Een rede het die *Patriot* in sy eerste nommer genoem: “Die ou’e Patriotte hou vas, en klou vas, an die Hollans taal”. Die groot rede van die teenstand teen Afrikaans was egter veral die houding van die statusbewuste koloniale Afrikaners in die stede en dorpe. Hulle wou volgens Giliomee (2004:176) graag aanvaar word deur die toonaangewende Engelssprekendes, wat Afrikaans beskou het as ’n onwaardige openbare taal. Vir hierdie Afrikaners was Afrikaans ’n verleentheid. Dit was ’n veelrassige taal en dit het ’n verkeerde sein gegee in ’n samelewing wat al meer ’n obsessie ontwikkel met rasse- en klasse-onderskeidings.

Ten spyte van die dwang op die skoolkinders het Von Wielligh in 1975 die tweede vergadering van die GRA bygewoon, maar was toe nog nie lid nie, en het in 1876 op sestienjarige leeftyd lid geword terwyl hy nog op skool was (1922: 62; s.j.:5). Die man wat “my oë vir ons Afrikaanse saak geopen het en my lid van die Genootskap laat word het” (1926:62)² was Daniël Francois du Toit, later bekend as “Daan Dokter”. Hy was ’n jong wynboer. Die bynaam “Daan Dokter” het hy gekry omdat hy op ’n reis na Transvaal altyd ’n medisynetrommeltjie byderhand gehad het. Hy was later bestuurder van D.F. du Toit & Co., wat van 1878 af die *Patriot* en die meeste Afrikaanse boeke uitgegee het.

In die jaar dat Von Wielligh by die GRA aangesluit het, het hy ’n taalpolitieke les van Arnoldus Pannevis ontvang. Dis die man wat met sy pleidooie vir ’n Bybel in Afrikaans die Afrikaanse beweging aan die gang help sit het. Von Wielligh het in die destyds nog onbeboude Lady Greystraat in die Paarl afgestap met ’n boek in die hand. Skielik het hy voetstappe en ’n stem gehoor, en toe hy opkyk, neem Pannevis die boek uit sy hand en merk op dat dit Milton se *Paradise Lost* was, waarvan die leerlinge ’n groot deel uit die kop moes leer. Terwyl hulle oor letterkunde en digters praat, haal Pannevis ’n eksemplaar van die *Patriot* uit sy sak en sê: “Dit is die soort letterkunde wat my aandag die laaste tyd in beslag neem.”

Von Wielligh skryf hy het ’n “gebroke laggie” gegee. Hoewel hy toe al “tot die

taalbeweging toegetree was”, was hy nog nie heeltemal vry van die “Engelse gif, wat ons ingesuig het nie”. Daarmee bedoel hy waarskynlik die destydse opvatting dat Engels groot waarde het en Afrikaans waardeloos is. ’n Tydgenoot, die skrywer M.E.R., (M.E. Rothmann) konstateer in die verband (1972:92): “Van kleins af het duisend drukkinge dit op my ingestempel dat wat Engels is, goed is; wat Afrikaans is, minder goed.” Die woord *gif* is ook in dié verband gebruik deur S.J. du Toit, wat geskryf het die Engelse meisieskole *vergiftig* “di fontein van ons nasionaliteit” (1891:XI, 55).

Pannevis sê toe (met die spelling van Von Wielligh 1918:14): “Ja, so gaan dit! Julle Afrikaners besef nog nie wat julle besit nie: ’n taal so bruikbaar as enige Europese taal. Ek het die oë van ds. [G.W.A.] van der Lingen daarvoor geopen: hij kon nie anders nie als instem met wat ek hom bewijs het. Ek het ds. [S.J.] du Toit die saak ook duidelik voorgestel, en jij weet, hij is ’n man wat ’n ding gouw kan insien – net soos die hooggeleerde Ds. Van der Lingen. Baing Afrikaners soos mnr. Gideon Malherbe, D.F. du Toit (Oom Lokomotief), en andere stem nou met mij in, maar die meeste het mij eers uitgelag”.³

Von Wielligh erken (1922:62) dat hy vanweë sy jeug en “geringe kennis van sake” nie sy “volle aandeel aan die Beweging” kon skenk nie omdat hy nog op skool was en “’n pure wiskundige opleiding gekry het”. Sy opleiding was in die teorie van landmeetkunde. Die eksamen daarin het hy blykbaar die eerste keer gesak, maar dit wel in 1879 geslaag ná drie maande aan die Diocesan-kollege in Rondebosch (Smith, 1919:187).

Tussen die twee eksamens het sy landmeterswerk hom na verskeie dele van die Kaapkolonie geneem soos Namakwaland, die Karoo, Oostelike Provinsie en Transkei. Dit is op sommige van sy reise dat Von Wielligh vertellings uit die mond van San of *Boesmans* gehoor het wat in sy latere werke soos *Boesman-stories* opgeteken is. Sy kennismaking met die San het eintlik al begin terwyl hy as elfjarige saam met sy pa reise deur dele van Namakwaland, die Boesmanland en die Hantam onderneem het. Met die opmetings in die Karoo het hy in 1876 en 1877 verskeie Boesman-veewagters ontmoet. Hy maak ook melding van die landmeterkantoor op Calvinia waar hy van 1880 tot 1883 gewerk en aantekeninge in die Boesmanland en die Agter-Hantam kon maak (Von Wielligh, 1921:1).

Op hierdie reise het hy ook gehoor gegee aan ’n opdrag van die GRA aan sy lede om aantekeninge te maak van die Afrikaanse spreektaal en taaleienaardighede. Met hierdie optekening het hy in 1876 begin, en sy werk *Ons geselstaal*, noem hy “’n naoes” van hierdie opdrag (1925b:3).

Latere taalkundiges het groot respek vir sy taalgeografiese werk gehad. S.A. Louw (1963:20–21) sê dat *Ons Geselstaal* onontbeerlik is vir ons kennis van gewestelike Afrikaans. Hy teken weliswaar nie ’n kaart nie, maar dink en werk geografies, sodat ’n mens op grond van sy beskrywing maklik ’n kaart kan maak. “Dat hy nie ’n kaart teken nie, kan ’n mens maar alte goed begryp: as landmeter het hy as’t ware te veel respek vir

'n baken en 'n lyn. Sulk vaste punte en duidelike grense deug nie hier nie.”⁴

Intussen het Von Wielligh die ander landmeterkantoor in die *Patriot*-gebou in die Paarl gereeld besoek. Hy moes deur die boekwinkel stap en met 'n trap na sy kantoor opgaan, en het altyd eers uitgevra oor die wel en wee van die koerant. Hy sê ook (1922:62): “Daar ek 'n vlieënde voël was, kon ek die redaksie met veel informasie en korrespondensie tot diens wees.” Hy het hom “met hart en siel in die Beweging gewerp” en die *Patriot* getrou gelees.

Von Wielligh het in oorleg met S.J. du Toit, sy broer D.F. du Toit (wat as “Oom Lokomotief” sowat twaalfjaar lank redakteur van die *Patriot* was) en C.P. Hoogenhout die wapen van die Genootskap geteken (1922: 52) wat 'n paar jaar op die voorblad van die *Patriot* gepryk het. Op die wapen was onder meer die woorde “Verenigde Suid Afrika”, en “Ver Moedertaal en Vaderland”.

In 1881 was hy ses maande lank op reis in Engeland, Skotland, Nederland, Duitsland, Switserland, Italië, Oostenryk en Frankryk, en was glo die eerste Afrikaner wat die gevaarlike tog na die top van die Mont Blanc afgelê het (Smith 1919:187).

In 1883 is Von Wielligh na die Zuid-Afrikaansche Republiek. Preller (1932:35) verklaar dat die Boere-oorwinnings in die Eerste Vryheidsoorlog en sy geesverwantskap met die mense van die noorde by hom die begeerte laat ontstaan het om sy beroep daár te gaan beoefen. In Transvaal het hy Piet Retief, Pietersburg en Roosenekal opgemeet en Nyabêla (Mapog) se grond van 30 000 morg in persele verdeel.

Op 13 Augustus 1884 het hy op 25-jarige leeftyd landmeter-generaal van die Zuid-Afrikaansche Republiek geword, en die algemene opmeting van die republiek is onder sy toesig uitgevoer. Die reëling van die Transvaalse grenslyn is aan hom opgedra. Hy het vanaf Bloedrivier in Natal tot in Limpopo die oosgrens tussen Transvaal en Zoeloeland, Swaziland en Mosambiek afgebaken. Hy moes onderhandel met die koninklike kommissies van Portugal en Swaziland (Smith 1919:187). Sy latere werk, *Langs die Lebombo*, is gegrond op sy ervarings as landmeter langs daardie rivier. Preller oordeel dat Von Wielligh die landmeter-generaal se kantoor opgebou het “tot een van die agtermekaarste departemente van dié aard in Suid-Afrika” (1932: 35). Hy was getroud met Elizabeth de Villiers, dogter van J.S. (Jan Orreliis) de Villiers van die Paarl en vyf kinders is uit die huwelik gebore. 'n Tyd lank was hy 'n vermoënde man en het met beste en skape geboer op sy spogplaas Villieria, 600 morg groot en tans 'n voorstad van Pretoria.

Terwyl hy in Transvaal was, het Von Wielligh in voeling met die *Patriot*-kantoor gebly. Hy het eenmaal in die jaar die kantoor besoek, van die lede ontmoet en met hulle oor die taalbeweging gesels. In Pretoria het hy en S.J. du Toit, wat toe superintendent-generaal van onderwys in die Zuid-Afrikaansche Republiek was, in 'n stadium skaars 300 tree van mekaar gewoon en hulle het mekaar amper elke dag tuis gesien. Bowendien was hul kantore langs mekaar. Dikwels het hulle met mekaar gepraat oor wat vir die *Patriot* geskryf moes word. Hulle het 'n tak van die GRA

in Pretoria gestig (1922:62-63). Von Wielligh noem Du Toit selfs sy boesemvriend (1918:14).

Hy het van die 1870-erjare af vir *Die Afrikaanse Patriot* geskryf, hoewel eers naamloos soos ander skrywers (Smith, 1919: 187). Von Wielligh het volgens Antonites (1968) vir die intellektueel verwaarloosdes en minderbevoorregtes geskryf en wou hulle leer lees en aan die lees hou. In *Die Afrikaanse Patriot* het hy met sy lesers gesels, hulle onderrig, moeilikhede verklaar, afwykings van die voorvaderlike paaie aangetoon en die deugde en gewoontes van vroeër gedurig onder die aandag gebring. Die baie herdrukke van sy verhale toon dat hy hulle aan die lees kon hou.

Ongelukkig het die redaksie partykeer van sy verhale vermink weens gebrek aan ruimte. En omdat hy gedurig as gevolg van sy werk aan die trek was tussen verskillende plekke, kon hy nie altyd die deel van sy verhaal raadpleeg wat hy reeds geskryf het nie, sodat die storie soms onsamehangend word.

Teen 1891 het Von Wielligh sy bydraes tot die *Patriot* gestaak weens die blad se politieke ommekeer onder S.J. du Toit. Du Toit het opgehou om die republieke te steun en 'n bittere vyand geword veral van die Zuid-Afrikaansche Republiek en pres. Paul Kruger. Om die koerant na "sij oue paaie te dwing" het Von Wielligh en ander wat elk lenings van £20 aan die blad gemaak het, die lenings opgesê, maar dit het niks gehelp nie (Von Wielligh, 1918:33). 'n Paar van die ou strydrosse het afskeid van die *Patriot* geneem – onder andere S.J. du Toit se broer, "Oom Lokomotief", en C.P. Hoogenhout. Daan Dokter van D.F. du Toit & Co. het egter trou gebly aan S.J. du Toit.

In die jare negentig het die een ramp na die ander Von Wielligh getref – hy het dit self vergelyk met die Ou-Testamentiese Job. Hy "was 'n ryk man en binne 'n jaar het hy alles verloor". Eers is sy jongste seun oorlede. Sy woonhuis se dak is in 'n geweldige storm bokant die huismense afgewaai. Sakevennote het hom in 'n skuld van £17 000 gedompel. Hy het in 1895 as landmeter-generaal bedank en sy skuld binne vyf maande afbetaal, maar het sy plaas en later ander eiendom verloor. Hy het 'n bietjie geld oorgehou, en daarmee 83 koeie aangekoop. Binne twee dae blyk dit egter dat hulle longsiekte het. Ook ander beeste, skape en bokke verloor hy deur gifblaar en ander teëspoed. Ook het hy in dié tyd malaria opgedoen. Sonder om besonderhede te verstrek, meld Smith (1919: 189) dat 'n stuk grond van 120 morg by Elsburg-rif hom later wederregtelik ontnem is. "Sij vriende verlaat hom, en in sij huislike kring kom daar moeilikheid." Hy en sy vrou is uit mekaar en 'n paar jaar later geskei. Sy het hom gesmeek om die kinders te behou.

Hoewel Von Wielligh nie meer vir die *Patriot* geskryf het nie, het hy wel bydraes gelewer vir *Ons Klyntji*, wat in 1896 tot stand gekom het. Hierdie blad het baie lesers in die hele Suid-Afrika gehad. D.F. Malherbe het (volgens Von Wielligh, 1922:87) vertel hoe die leerlinge by die Hugenate-gedenkskool uitgesien het na die blad en hoe die een dit voor die ander wou lees. Omdat die *Patriot*-kantoor weens sy politiek onder verdenking was, het sommige skrywers hulle op 'n afstand gehou. S.J. du

Toit self was een van die vernaamste skrywers, maar ook ds. Jan Lion Cachet en Von Wielligh was gereelde medewerkers.

Von Wielligh het weer in diens van die ZAR getree en was besig om die grens tussen Mosambiek en Transvaal uit te meet toe die Tweede Vryheidsoorlog uitbreek en hy na Pretoria teruggeroep is. Sy instrumente het hy vir veilige bewaring na Delagoabaai (Lourenco Marques) gestuur.

Aan die begin van die oorlog was Von Wielligh krygskommissaris oor die Britse krygsgevangenes. Ná die Britse inname van Pretoria is hy daar aangehou. Hy het in Maart 1901 uit die stad probeer wegkom om by generaal Koos de la Rey aan te sluit, maar die ontsnappingspoging (deur homself beskryf in *Die Huisgenoot* van 1 en 8 Oktober 1926) het misluk. Later is hy geïnterneer en tydelik in Lourenco Marques aangehou.

In Lourenco Marques het 'n ramp hom in 1903 getref. Hy het ná die vrede die instrumente van die Transvaalse regering daar gaan haal. Op 'n karnaval het iemand kalk in sy oë gegooi en weens swak mediese versorging het Von Wielligh daardeur sy sig verloor – in so 'n mate dat hy nie eens 'n sterk elektriese lig kon sien brand nie. Later het ene dr. Wood van Kaapstad die sig in sy regteroog sodanig herstel dat dié oog oor 'n kwart van sy natuurlike krag kon beskik. Hy kon met die hulp van 'n sterk bril en 'n dubbele vergrootglas vyf letters tegelyk met sy regteroog lees.

Dit is na aanleiding hiervan dat Gustav Preller opgemerk het: “Wie hom vóór die oorlog geken het, die forse, beweeglike Afrikanergestalte, man van die vak, maar tegelykertyd goeie vaderlander in die beste sin van die woord, wie hom só geken het, in- en uitgaande uit die kantore op die eerste vloer van die ou Goewermentsgebou (...) ek sê, wie hom só geken het, dié het dit soms diep ter harte gegaan om hom gekromd, op 'n kerie leunde en blind te sien gaan en kom, na die oorlog” (1932:35).

Dié gebeurtenisse het hom volgens Smith (1919:189) laat besluit het om heeltyds te skryf. “Ja, Von Wielligh is skryfwer geword as 'n gevolg van treurige omstandighede; en dit is ook aan die tragedie van sij lewe te danke dat hij so met gevoel en kennis van die lewe kan skryf.”

Hy het baie bydraes vir *Ons Klyntji* gelewer. In die laaste nommers van die blad was hy die belangrikste outeur. In die nommer van Desember 1905 was veertien van die sestien bladsye sy dierestories. Die Tweede Vryheidsoorlog (en ook die armoede ná die oorlog) was “een van die doodsteke” van die maandblad. Die lesers kon nie die intekengeld gereeld betaal nie. Ná tien jaar het dit in 1906 “'n finansiële dood” gesterwe. Von Wielligh sê (1922:88) daar was nie meer geld nie en die lede het moed verloor.

Toe hy hoor dat *Ons Klyntji* gestaak is, het hy in 'n brief aan Ernst du Toit (jonger broer van “Daan Dokter”), bestuurder van die Paarlse Drukpers Maatskappy ('n voortsetting van D.F. du Toit & Co.), geskryf hoe jammer dit is dat daar nie meer 'n tydskrif of koerant bestaan wat die taalbeweging voortsit nie. Hy het gesuggereer dat Ernst du Toit vir S.J. du Toit moet raadpleeg om 'n nuwe tydskrif met die naam *Ons*

Taal te begin wat die plek van *Ons Klyntji* kon inneem.

Toe Von Wielligh weer by Ernst du Toit op kantoor kom, het hy aan Von Wielligh gesê: “Ek het jou brief ontvang, daaroor nagedink en het ds. Du Toit geraadpleeg, want ek het tog te lus om die saak weer kragtig aan te pak.” Von Wielligh se naam *Ons Taal* het hy baie goed gevind “daar dit meteens die doel en strewe van die maandskrif blootlê” (Von Wielligh, 1918: 42 en 1922:88). S.J. du Toit, wat ook die plan toegejuig het, was die redakteur. Von Wielligh het talle bydraes gelewer, onder meer ’n reeks oor byteelt.

Belangwekkend van die tydskrif was dat dit hard geprobeer het om ’n brug te slaan tussen wat die redakteur in die eerste nommer (15 Mei 1907) genoem het “di ou Afrikaanse beweging” en “Di Nuwe Afrikaanse beweging”. Nuus van die Afrikaanse Taalvereniging (ATV), waarvan Von Wielligh lid was, is opgeneem, onder meer van die stigting van die tak op Stellenbosch (15 Maart 1908). *Ons Taal* het gulhartig die ATV se spelreëls gepubliseer (15 Oktober 1908), al het die blad self die *Patriot*-spelreëls gevolg. Skrywers wat in *Ons Taal* gepubliseer het, is Totius (J.D. du Toit), N.J. Brümmer en J.H.H. de Waal. Totius se eerste bydrae was nie juis opgewek nie. Dit was ’n lang gedig, “Di laaste Afrikaner” en begin met die woorde:

Hy is alleen nog o’er van heel die Boereras

Wat in syn kindsheid nog ’n volk, ’n nasi was.

’n Paar jaar later was daar van ’n sterwende volk en taal egter geen sprake nie. Ernst du Toit het in 1914 met die lewendige tak van die ATV op Stellenbosch onderhandel om *Ons Taal* oor te neem. Dié blad was gou in geldelike moeilikhede omdat die intekenaars nie betaal het nie en het teen die einde van 1909 al doodgeloop. Die ATV-mense wou liever ’n nuwe blad hê onder redaksie van hul eie lede. Mens kan verstaan dat die ATV versigtig was vir die assosiasie met S.J. du Toit weens sy politieke houding in die Tweede Vryheidsoorlog.

Dit wil uit C.F.J. Muller (1990:86) se beskrywing van die onderhandelinge voorkom of Ernst du Toit daarna aangebied het om ’n nuwe Afrikaanse blad uit te gee. Tobie Muller, een van die aktiewe taalstryders van Stellenbosch, het op 11 Mei 1914 “gevra dat gereël word dat die blad deur die ATV van Stellenbosch geredigeer word”. Só het die maandblad *Ons Moedertaal* tot stand gekom onder redaksie van J.J. Smith, Tobie Muller en Gordon Tomlinson. Dit is aanvanklik by die Paarlse Drukkers Maatskappy gedruk. Elke nommer van *Ons Moedertaal* het ’n volblad-advertensie van boeke van die eerste taalbeweging bevat. So is daar ’n band gelê tussen die voor- en naoorlogse taalbewegings, en soos Muller (1990:87) betoog, tussen die GRA en die Nasionale Pers, want *Ons Moedertaal* het in 1916 in *De Huisgenoot* opgegaan.

Dat die Nasionale Pers *Ons Moedertaal* oorgeneem het, was ten dele die gevolg van die spanning wat ná die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog en die Rebellie van 1914

tussen Afrikaners ontstaan het. Ernst du Toit was ongelukkig oor die sterk nasionale strekking van *Ons Moedertaal*, en blykbaar ook oor geldsake (Muller 1990: 252).

3. Skrywer oor die taalbeweging

Tussen alles deur het Von Wielligh aan die skryf gebly. Hy het in 1917 'n reeks artikels voorgelê aan *Die Brandwag*, 'n tydskrif wat in 1910 deur lede van die Afrikaanse Taalgenootskap van Pretoria opgerig is, en waarvan dr. W.M.R. Malherbe redakteur was. Die eerste stuk het op 25 Junie 1917 verskyn onder die titel “Die eerste skrywers van Afrikaans”.

Von Wielligh gee in die reeks van vier (die laaste drie onder die titel “Die eerste skrywers”) 'n beskrywing van die taaltoestand in die Kaapkolonie, die begin van die taalbeweging, die stigting van die GRA, die oprigting van *Die Afrikaanse Patriot* en die invloed wat dit gehad het. Sy oogmerk was om die eerste skryfwerk te kontekstualiseer, want hy begin sy eerste stuk deur te sê dat hul werk dikwels “onder die vergrootglas en ontleedmes [kom] sonder dat egter voldoende voor oë gestel word die toestande wat in daardie tyd geheers het en met watter elemente die Eerste Skrywers te doen had”.

Dat die stukke as verweer bedoel is, blyk uit 'n opmerking in die tweede druk van die boek wat hy oor hierdie artikels gemaak het. Dit is dat dit “'n verdedigingsgeskrif [was] om die ou baanbrekers te verdedig” (1922: V). Hierdie strewe blyk ook uit 'n brief van Von Wielligh op 17 September 1917 aan D.F. du Toit.

Hy skryf: “Van die nuwe Afrikaanse taalbeweging begin het, het hulle – sommige altans – die ou of eerste beweging oor die hoof gesien deur dit dood te swijg of om die werk van die Eerste Skrywers te beoordeel als van geringe letterkundige gehalte.” Dit is miskien “nie onjuis nie”, betoog hy, maar die jongeres vergeet dat die *Patriot* “die mense moes leer lees en skrywe. Die geleerdes, wat die ou skrywers so sterk onder vergrootglas bring, was juis in daardie dae die bespotters en teenwerkers van Afrikaans. Nou dat die ou beweging die baan gebreek het nou weet hul te vertel die ou voortbrengsels was van geringe gehalte *sonder* om in ag te neem dat vir die minder bevoorregtes en *nie* vir slimmes geskrywe werd nie. Van daar die geringe standaard van letterkundige voortbrengsels.

“Ek kon die ding nie langer staan nie en het my namens die Eerste Skrywers van Afrikaans laat hoor om reg te doen wedervaar aan hulle wat dit verdien het. (...)

“Ek wou die verdediging nie alleen op my gevat het nie, so het ek mnr. Hoogenhout sy dienste ingeroep, dog ongelukkig was hy in tussen soek so het ek maar die saak manmoedig alleen aangepak.

“Maar die stukke het in biesonder die aandag van vele taalvoorstanders getrek, sodat hul die aandag van mnr. J.L. van Schaik (v/h Wormser) te Pretoria daarby bepaal het om die stukke uit die brandwag in boekvorm oor te druk. Ek het die reg aan hom toegestaan.”⁵

Dit is op grond van die voorgenome boek dat Von Wielligh in dié tyd verskeie briewe aan Du Toit, maar ook ander GRA-lede, geskryf het om meer inligting omtrent die GRA in te win.

Hy vervolg sy brief aan Du Toit deur te sê: “Nou het ek reeds met mnr. C.P. Hoogenhout beraadslaag, of hy, u en ek die saak nie breedvoerig voor die wêreld in boekvorm sal lê nie. Ons moet die saak so opvat: Als ons, wat nog lewe, die regte van die Eerste Skrywers nie bepleit nie, dan doen ons hulle onreg aan. Want netnou eendag word ’n Afrikaanse Letterkunde Geskiedenis geskrywe en daarin sal, so waar as mossie, die werk van die ou beweging met dolke onder die water gesteeke word. En waarvoor? Ek glo u sal wel baing van die teënwoordige kritiek gelees het.

“Nou is my vriendelik versoek aan u om ’n stuk, of stukke te skrywe waarom die ou skrywers nie hoog gemik het nie en als hul dit sou gedoen het, dan sou die saak daar gebly het waar dit begin het. Ek wil nie aan u dikteer wat u moet skryf nie, want u weet mos baing beter als ek en u kan baing beter als ek dit doen.

“Nou Oom Lokomotief, ek weet u het bevele gegee – niks van u na uw sterfte te sê nie. Verskoon my vriendskappelike aanmerking. Als ons dood is, dan is ons afgesluit van ’n gevoelige wêreld, wat sy dierbare bemin het, wat die arbeid en opoffering van sy [weldoenders] op prys stel. Hulle bly agter, hulle leef, hulle voel en waarom die gevoel ’n klap in die gesig gee? Die oog wil ’n traan stort, die tedere hand van liefde wil ’n blommetjie op die graf lê en ’n dankbare gedeelte van die volk wil die *laaste eer* onafgebroke laat voortgaan. Moet hulle agting dan ophou bestaan als die aarde die doodkis dek? Kan dit gebeur? Is dit moontlik? Die lewende voel en waardeer, die gestorwene is naar ander oorde verplaas en waarom mag niemand oor hul treur en hulde bring nie? Die mens is een maal ’n mens en sodra hy aan die koorde van dwang gelê worde, is hy ’n vis buitekant die water.

“Mnr. Hoogenhout praat glad van loon weg te hê als mense iemand prys. Alemaskas als dit so moes wees dan sal baing daar Bo leë hande moet om draai. Wie kan help als hy geprys word? Is daar iemand wat andere sy bekke kan toeprop? Maar als iemand iets doen *om geprijs te worde* dan ontvang hy sy loon. Nou is die saak hier anders. Niemand streef naar selfverheffing nie. Dis alleen om historiese letterkundige feite vir die nageslag te bewaar en waar is daar nog twee ander buite u en mnr. H. wat dit so goed kan doen?

“Dis nie eieverheffing nie; maar dis om die standpunt, én doel én strewe van weldoeners van hulle volk reg te laat wedervaar teënoor later indringers.”

Du Toit het geantwoord dat hy Von Wielligh se ywer bewonder en die wyse waardeer waarop hy die taalbeweging voorgestel het. “Wat mij aandeel in die taalbeweging betref - dit is verbij. Die heel klein bietjie, wat ek tot die beweging kon bydra en bijgedra het, is in mij eie skatting, veels te gering om in herinnering gehou te word.”

Dié brief, asook twee ander van Du Toit, het Von Wielligh anoniem opgeneem in *Eerste skrywers*, wat J.L. van Schaik in 1918 uitgegee het; dit was ’n mooi versorgde

boek, met die titelblad waarop ook die GRA-wapen voorkom, in rooi gedruk. Bo aan Du Toit se brief verklaar Von Wielligh: “Dit doen ons leed dat ons nie verlot het om die naam van hierdie hooggelaste lid van die Genootskap te mag plaas nie. Hij egter was altyd een van die staatsmakers.” Dat Du Toit die skrywer is, blyk uit die tweede druk, waarin sy naam wel vermeld word. Hierdie briewe, asook ander van C.P. Hoogenhout, Gideon Malherbe en F.W. Reitz, is deel van afdeling III van die boek. *Die Brandwag*-artikels vorm afdeling I en bykomende inligting oor die taalbeweging afdeling II.

Die verhouding tussen Du Toit en Von Wielligh was goed genoeg dat dit nie bederf is deur ’n kritiese brief van Du Toit en ’n antwoord daarop in *Eerste skrywers* nie. Du Toit het in *Die Brandwag* van 25 Oktober 1917 geskryf dat hy die reeks “met genoeg” gelees het, maar het enkele foute reggestel. Von Wielligh het op 25 Augustus 1917 beweer dat die intekenaars “bij groot getalle” die *Patriot* bedank het omdat die blad die Rhodes-politiek verkondig het oor die Brandsiektewet en die Adendorff-trek van Afrikaners na Masjionaland in die huidige Zimbabwe.

Du Toit het die *Patriot* se beleid hieroor verdedig, ontken dat die blad teen 1890 al baie intekenaars verloor het en gekonstateer dat die *Patriot* eers ná die Jameson-inval en in die Tweede Vryheidsoorlog lesers “bij dosijne” verloor het vanweë die politiek. “Eigelik het hulle nie juis bedank nie, maar met die oorlog was die poskommunikasie so ellendig dat die grote massa krante eenvoudig hulle bestemming nie kon bereik nie, en krante, boeke en ander wettige rekenings toen bij honderde ponde aan ons nooit betaal is nie. En daar die ‘Patriot’ sij grootste ondersteuning had in die Vrijstaat en Transvaal en in ons Grensdistrikte, waar die oorlog en opstand toen in volle gang was, is dit heel begripelik dat dit ons toen onmogelik was in (om?) langer vol te hou.”

Von Wielligh het hierdie uiteensetting nie aanvaar nie, en sonder om Du Toit se naam te noem (hy verwys na ’n lid van die beweging) geskryf: “Ons wapenbroer egter lij nog swaar aan die gevolge van ’n gevaarlike operasie en daar hij die latere politiek van die ‘Patriot’ wil verdedig en moeilik sal regkrij, so stap ons verder aanmerkings liewers verbij en verwijs die leser na die uitspraak van ander prominente lede van die Genootskap, wat sal getuig dat ons uiteensetting nog die korrekste is wat onder hulle aandag gekom het” (1918:129).

Die eerste oplaag van die boek is gunstig ontvang en is in ’n betreklike kort tyd heeltemal uitverkoop. Von Wielligh het die boek omgewerk en die tweede druk het in 1922 verskyn. Hy sê in die voorwoord dis nie meer “’n verdedigingsgeskrif om die baanbrekers te verdedig” nie, maar ’n behandeling van die feite oor die Genootskap “volgens tydsopvolging”.

Vir sy navorsing het hy ’n treinreis na Bloemfontein onderneem om die geskiedenis van die beweging grondig met Du Toit te bespreek sodat sy geskiedenis “die seël van sy instemming ontvang het – maar nie sonder voorbehoude nie: hy wil sy naam en daede nie so prominent vermeld sien nie. Dog na hierdie saak bespreek

te hê, het hy ten slotte halfhartig ingewillig” (1922:VI). Verder is stukke van M.J. Stucki (vroëer onderwyser op Blouville, Wellington) en prof. W.J. Viljoen, ’n tyd lank superintenden-generaal van onderwys in Kaapland, opgeneem.

In 1925 is *Baanbrekerswerk* uitgegee. Volgens die voorwoord is dit bedoel “as aanvulling” van *Eerste skrywers*. Von Wielligh was dikwels die slagoffer van setfoute en ander flaters en ’n fout het *Baanbrekerswerk* ook getref. Die setters het soms sy hoofletter-F vir ’n J aangesien en die gevolg is dat daar heelparty foute met voorletters in die boek staan, soos D.J. du Toit pleks van D.F. du Toit.

Nog twee stukke van hom oor die taalbeweging verskyn in die *Gedenkboek ter eere van die Genootskap van Regte Afrikaners* (1875-1925), wat in 1926 deur die Afrikaanse Studentebond uitgegee is.

4. Kommentaar op en aantekeninge by Von Wielligh se werk

Von Wielligh se werk bevat baie inligting oor die negentiende-eeuse taaltoestand. ’n Hele paar fasette van die beweging kom in sy werke aan die lig, wat ’n mens weliswaar soms met informasie uit ander bronne moet aanvul om ’n vollediger beeld te kry.

4.1 Die begin van die taalbeweging

Reeds in die negentiende eeu het GRA-lede met mekaar verskil oor wanneer die taalbeweging begin het. “’n Lid fan di Genootskap fan Regte Afrikaners”, skuilnaam van S.J. du Toit, meen in 1879/1880 dit het in 1874 begin met sy briewe oor “Die Afrikaanse taal” in *De Zuid-Afrikaan* onder die skuilnaam “Een ware Afrikaander” (Du Toit 1909:16). Vir J.D. du Toit (1917:100), wat sê dat hy S.J. du Toit se mening stel, begin dit met die stigting van die GRA, vir Pannevis (1883) in 1872 met sy brief in *De Zuid-Afrikaan* oor die wenslikheid van ’n Bybelvertaling in Afrikaans ter wille van bruin Afrikaanssprekendes wat nie die Nederlandse Bybel verstaan nie. Von Wielligh (1922:43) haal die mening van Oom Lokomotief aan (sonder om egter te verklaar of hy saamstem): “Die voorbereiding is nog nie die daad self nie. So, volgens my mening, het die Afrikaanse Taalbeweging op 14 Augustus 1875 met die oprigting van die Genootskap begin.”

Die begin van taalbewegings was ook die tema van ’n polemieek wat in 1921 in *De Burger* tussen J.H.H. de Waal en E.C. Pienaar gevoer is. Hulle het met mekaar verskil oor wanneer die *tweede* taalbeweging begin het. J.J. Smith, professor in Afrikaans, maar ook redakteur van *Die Huisgenoot* het in die nommer van September 1921 daarop gewys dat die beantwoording van die vraag afhang van watter betekenis ’n mens aan beweging heg.

Hy sê dat as beweging dieselfde is as “georganiseerde beweging met sistematiese propaganda” of “georganiseerde beweging in die vorm van ’n vereniging”, het die

tweede taalbeweging begin met die stigting van die Afrikaanse Taalgenootskap (ATG) op 13 Desember 1905 in Pretoria – elf maande voor die stigting van die Afrikaanse Taalvereniging (ATV) op 3 November 1906 in die Kaap.

Hy gee met verwysing na die *Woordenboek der Nederlandsche Taal* egter voorkeur aan die betekenis van *beweging* as “voortgang, verandering, omwenteling, opskudding, t.w. in sake van staat, godsdiens wysbegeerte, ens.” Dan sluit dit “alle propaganda en partikuliere bemoeiinge” in. Aanvaar jy dit, het die tweede beweging in die Kaap begin. Daar is *De Goede Hoop* in Julie 1903 opgerig met ’n erkende voorstander van Afrikaans as redakteur. (Hy verwys hier dus na De Waal.) In die Kaap het daar van September 1904 af ’n felle koerantstryd gewoed tussen voorstanders van Vereenvoudigde Hollands en Afrikaans.

Smith beweer egter nie dat De Waal met die beweging begin het nie, maar sê alleen dat dit verkeerd sou wees om te sê dat dit met Preller begin het. Voor die stigting van die ATG “was die lug oral in Suid-Afrika vol elektrisiteit. In Augustus 1905 skryf prof. (P.J.G.) De Vos dat die taalstryd in die noorde nie heftiger is as in die suide nie. Daar was oral lewe en beweging sodat dit o.i. onmoontlik is om te sê dat die beweging van een sentrum na ’n ander gesprei het; daar was oral reaksie ná die Engelse Oorlog, en die gemoedere was oral gaande.”

In ooreenstemming met hierdie standpunt suggereer hy in ’n latere hoofartikel (November 1922) dat hy meen dat die taalbeweging reeds voor die oprigting van die GRA begin het. Ook J. du P. Scholtz (1965: 183 ev) huldig by implikasie dié mening. In elk geval verskaf Scholtz soveel gegewens oor taalaktiwiteite en taalpropaganda uit die tydperk voor 14 Augustus 1875 dat ’n mens moet konkludeer dat die beweging toe al aan die gang was.

Von Wielligh verwys wel na die Cradockse gesprekke tussen Klaas Waarzegger en Jan Twyfelaar, maar het geen kennis gedra van die “Maleier-Afrikaanse Taalbeweging” wat Du Plessis (1986: 29-36) beskryf nie.

4.2 Intieme kennis van die hooffigure

Wat Von Wielligh se bydrae waardevol help maak, is ’n eienskap wat hy noem in verband met die brief van W.J. Viljoen oor die Vereenvoudigde Hollandse spelling: “Hy kan met gesag praat, daar hy die geskiedenis [...] help meemaak het en dit nie uit boeke ontleen het nie.” Von Wielligh het die geskiedenis meegemaak, die GRA-stigters geken en met party gekorrespondeer.

Sy mededelings oor die verlede is vol interessante besonderhede. Hy gee ’n lewendige beskrywing (1926:56 ev) van wat op 14 Augustus 1875 gebeur het. d’Assonville (1999:69-70) maak daarvan gebruik in sy biografie van S.J. du Toit.

Von Wielligh skryf dit was daardie Saterdagmore naar en winderig in die Paarl. Die suidooster het teen die hange van die Klein Drakensteinse gebergte afgedaal, ’n vaart oor die vlaktes geneem en stof in die Pêrelse strate opgewaai.

Dié oggend het 'n paar jong mans een-een, soms miskien twee saam, in Pastorielaan afgestap na die huis van Gideon Malherbe. Met sy wit baadjie aan en 'n wit hoed op het hy hulle by die voordeur ontvang en na sy ruim eetkamer gelei.

Die agt mans wat daardie dag bymekaargekom het, was almal betreklik jonk, “ons kan amper sê, volgroeiende seuns”. Uit hul voorkoms sou 'n waarnemer nooit kon aflei “watter wilskrag daardie jong manne besiel het nie. Toe hul name later bekend geword het, is met veragting op hulle neergesien en die teenstanders het uitgeroep: ‘Wat? Wil daardie skoolmeestertjies en Dalse wynboertjies vir ons van 'n Hotnotstaal 'n beskaafde taal maak?’” (1926:57-58).

'n Mens kom uit Von Wielligh se relaas nie mooi agter waarom die byeenkoms met soveel geheimsinnigheid plaasgevind het nie. Dit blyk uit ander bronne (Du Toit, 1917:16-19; Oberholster, 1950:28-33; Giliomee, 2004:175-176; d'Assonville, 1999:63-73 en D.A. Scholtz, 1975:31- 39.) dat die rede hiervan die bittere verdeeldheid in die NG gemeente Paarl was ná die dood van ds. G.W.A. van der Lingen. Hy was een van die eerste strydere teen verengelsing en het in 1858 die Paarlse Gimnasium as 'n vrye Christelike private Hollandsmediumskool opgerig in 'n tyd toe alle openbare skole in die kolonie slegs Engels moes gebruik. Dis by dié skool dat Arnoldus Pannevis skoolgehou het en S.J. du Toit een van die leerlinge was. Toe Van der Lingen in 1869 oorlede is, het ds. Gilles van de Wall in sy plek gekom. Hy was 'n gebore Nederlander, wat sy opleiding in Amerika ontvang het en geruime tyd daar werksaam was voordat hy na Suid-Afrika gekom het, eers na Bloemfontein. Sy simpatie het nie by die Gimnasium gelê nie, hy het ook gou Engelse dienste in die NG gemeente Paarl ingevoer. Heelparty gemeentelede was ontevrede, en toe Van de Wall in 1874 Kaapstad toe is, het die Van der Lingen-aanhangers hulle telkens daarvoor beywer dat S.J. du Toit daarheen beroep word. Maar elke keer is 'n ander predikant beroep, wat dan vir die beroep bedank het.

Uiteindelik het die Van der Lingen-volgeling 'n eie gemeente gekry – Noorder-Paarl, wat op 26 Julie 1875 formeel in die saal van die Gimnasium gestig is. Dit was, vreemd vir daardie dae, 'n gemeente sonder grense. Daar was baie arm lidmate, die meeste van hulle gekleurde. Die kerkraad moes op 16 Augustus hul eerste predikant beroep. Die waarskynlikste kandidaat was S.J. du Toit wat alreeds in die gemeente werksaam was.

Maar die spanning in die gemeente was nog groot en hy kon dit nie waag dat sy vyande moontlik sou verkondig dat hy met sommige lede van die gemeente konkel nie. Ses GRA-stigterslede was lidmate van Noorder-Paarl: S.J. du Toit en sy broer D.F., S.G. du Toit, D.F. du Toit of “Daan Dokter”, Gideon Malherbe en August Ahrbeck (Oberholster, 1950: 32). Die vergadering moes voorlopig geheim bly, en die teenwoordiges het so een-een en twee-twee by Malherbe se huis opgedaag omdat dit die aandag sou trek as sewe mans saam die straat afstap. Die voorsorg was voldoende, en op Maandag 16 Augustus 1875 is Du Toit as eerste leraar van die gemeente beroep.

Von Wielligh gee 'n beskrywing van die stigters se gewoontes en taalgebruik en selfs voorkoms en kleredrag. 'n Eienaardigheid in Hoogenhout se eerste geskifte was dat hy *mot* in plaas van *moet* gebruik het, en dit was ook in sy spraak waarneembaar (1926:59). D.F. du Toit het van 'n goeie grap gehou. Hy was aan sy een oog “effens soetskeel, na die buitekant, en dit het hom heel goed gestaan wanneer hy iets grappigs vertel” (1926:60). Von Wielligh wys op die feit dat soveel lede van die GRA familie van mekaar was. Interessant is dat ook hy met S.J. en D.F. du Toit verwant was. Hy spreek in 1917 laasgenoemde in 'n brief as “neef” aan en skryf: “Als ek u neef noem, dan slaan ek die bal nie vér mis nie; want uw moeder en mij moeder was ‘eie-niggies’ van die Retief kant.”⁶

4.3 *Strewe na billikheid en ewewigtigheid*

Die eerste uitgawe van *Eerste skrywers* was reeds by die drukkers toe J.D. du Toit (Totius) se biografie van S.J. du Toit verskyn het. Dit meld Von Wielligh in 'n tweede voorwoord in die boek. Hy noem Du Toit se werk daar uitmuntend, maar maak nie sonder voldoening nie in 'n brief aan C.P. Hoogenhout melding van wat D.F. du Toit aan hom geskryf het: “En toen ek die gesegde van Oom L. (Lokomotief) gekry het dat naar sy beskouwing dit nog die beste uiteensetting van die beweging is, dat ek ieder persoon daarin sy beskeie deel gegee het, was dit my 'n groot aanmoediging want hy voeg in vertrouwe daarby dat hy nie alles wat Dr Japie du Toit in sy ‘Lewe van Ds.’, omtrent die een en ander (meedeel?), graag sou wou onderteken nie.”⁷

Von Wielligh se strewe na billikheid kom tot uiting in die moeite wat hy gedoen het om inligting in die hande te kry oor minder bekende deelnemers aan die taalbeweging. In 'n brief aan D.F. du Toit op 5 Oktober 1917 verwys Von Wielligh na 'n paar name wat Du Toit genoem het, en vra: “Kan u my iets meer van hulle in kort meedeel? en sê wat hul gedoen het en of hul nog leef. Waarom moet ons sulke verdienstelike name aan die vergeetelheid toevertrou?”⁸ So kon hy by hom bykomende inligting verkry oor ds. D.P. Rossouw oftewel “Cefas” en D.P. (Daantjie) van den Heever. Hy maak ook melding van dr. Josias Hoffman van die Paarl, “'n kragtige ondersteuner” – 'n begaafde geneesheer wat volgens J.J. Badenhorst (1972:314) hoë agting geniet het.

Von Wielligh gee veral 'n ewewigtige beskrywing van die hoofdeelnemers aan die taalbeweging. Tot dié tyd was die enigste boek daaroor S.J. du Toit se *Geskiedenis fan di Afrikaanse Taalbeweging*. J. du P. Scholtz, wat baie positief oor Du Toit oordeel en hom “'n nuwe soort Afrikaner” en “die eerste Afrikaanse nasionalis in die eintlike sin van die woord” (1965:194) noem, sê in 'n voetnoot dat Du Toit baie eersugtig was en nie maklik aan ander die eer gee wat hulle toekom nie. In sy *Geskiedenis* het hy die uiters belangrike rol van Hoogenhout, Pannevis en ander “op onvergeeflike wyse verklein” (1965:198).

Von Wielligh laat reg geskied aan almal. Hy skryf dat, as Du Toit nie so 'n sterk wilskrag gehad het nie, die GRA nooit sou ontstaan het nie. Maar sonder sy broer, D.F. du Toit, en Hoogenhout sou hy niks uitgerig het nie, want hulle was, as besadigde manne, sy beste adviseurs en het sy voortvarende planne betoel deur grondige bespreking (1925a: 33). Veral Oom Lokomotief se werk is dikwels onderskat, soos Otto Liebenberg (1976) duidelik aangetoon het. Dit was Oom Lokomotief wat in 1877 Du Toit en Hoogenhout se plan gekelder het om maar die taalbeweging te staak en *Die Afrikaanse Patriot* die mondstuk te maak van die Hollandse Genootskap. Von Wielligh skryf dat Oom Lokomotief vasgetrap het om die werk nie te laat vaar nie. Hy wys ook op Oom Lokomotief se belangrike werk as redakteur, en vertel hoe “'n besonder goeie slag” hy met die minder bevoorregte lesers gehad het (1925a: 43).

Hoewel Von Wielligh met instemming skryf oor oom Lokomotief se strewe om die *Patriot* 'n mondstuk van die Afrikaanse beweging te hou, wys hy daarop dat dieselfde koerant hom ook beywer het vir die erkenning van Hollands in die Kaapse parlement en petisies daarvoor deur sy eie agente en met groot koste. “Hollands in die parlement het Afrikaans in die parlement beteken, want hoeveel kon Hollands praat?” (1922:91). Terloops wys hy daarop dat 22 predikante en ouderlinge op die NG sinode van 1880 teen Hollands in die parlement gestem het (1922:80). Dit was dieselfde sinode wat “duisende boekies” teen die *Patriot* laat versprei het (1922:90).

Von Wielligh maak 'n prikkelende bewering wanneer hy sê dat, ondanks S.J. du Toit se tekortkominge, een ding vas staan, en dis dat daar nie sonder hom (Du Toit) 'n taalbeweging sou gewees het nie. Hy vra: “En as die Eerste Taalbeweging nie daar was nie, sou daar ooit 'n Tweede gekom het?” Hy vra dit omdat die Vereenvoudigde Hollandse spelling uit die staanspoor ontsaglike vordering gemaak en spoedig die steun van die kerk en staat geniet het. Von Wielligh sê: “Het die vereenvoudiging eers posgevat, en was daar nie vooraf liefde vir Afrikaans opgewek nie, kan dit hard betwyfel word of Afrikaans na 1906 ooit weer 'n kans sou gestaan het.” Von Wielligh raak hiermee 'n belangrike saak aan, maar hy stel dit te sterk. Die welslae van 'n taalbeweging word eerder bepaal deur ekonomiese en politieke faktore as deur taalliefde, die eienskappe van die taal of sy spelling. Selfs die Kaapse taalbeweging het eers gevorder toe die *Patriot* vir die vryheid van Transvaal gepleit het.

'n Taalstryd ontstaan dikwels waar kennis van 'n taal 'n struikelblok word vir goeie loopbane en ekonomiese mobiliteit. Die ZAR het wel “Hollands” as offisiële taal gehad, maar 'n betreklik liberale taalbeleid gevolg en *landszonen* aangestel ook al het hulle Hollands nie volkome beheers nie. (Buitendien het baie Afrikaners in elk geval Afrikaans as “Hollands” beskou.) Pieter Kapp (2009:11) wys egter daarop dat daar teen die einde van die negentiende eeu klagtes in die ZAR was “omdat van die burgers dit al moeiliker gevind het om die verhewe Nederlands te verstaan”. Die

kiem vir 'n taalbeweging het miskien toe al bestaan. Maar, en dis 'n groot “maar”, dit sou nie noodwendig 'n Afrikaanse taalbeweging gewees het nie, maar miskien 'n Engelse beweging.

Die Kaaps-georiënteerde NG predikante en ander geleerdes in die ZAR was teen die oorheersende plek van Hollands in die onderwys en het geagiteer vir meer Engels op skool. Dit was vir hulle nie onnasionaal om vir die kinders 'n beter lewensbestaan te probeer verkry deur 'n groter komponent Engels op skool nie (Zietsman, 1982:300). Party negentiende-eeuse Afrikaners wat sterk gevoel het oor hul Afrikanerskap, het Engels as kultuurtaal gebruik. Dis te betwyfel of dié Afrikaners wat Hollands as kultuurtaal gekies het, 'n beweging na Engels op die duur sou kon stuit. Alleen Afrikaans kon so 'n pro-Engelse nasionale beweging doeltreffend teengaan, en die eerste Afrikaanssprekende wat die taalpolitieke insig en dryfkrag gehad het om die leiding te neem, was S.J. du Toit. J. du P. Scholtz (1965:201) het groot gelyk wanneer hy betoog dat die GRA die Afrikaans-Hollandse kultuur in Suid-Afrika van ondergang gered en 'n nuwe rigting aan die geskiedenis van die land gegee het.

Giliomee (2004:179) konstateer tereg dat Du Toit Afrikaans ten nouste met die identiteit van die Afrikaners gekoppel het. Hierdie koppeling het nie eensklaps geskied nie. J.D. Kestell het byvoorbeeld tot in die 1890-erjare probeer om Engels te gebruik vir sy pro-Afrikaanse boeke (Van Schoor, 1992), terwyl M.E.R. en haar suster Annie Rothmann, albei met 'n ewe sterk volksgevoel, tot in die Tweede Vryheidsoorlog volgehou het om hul briewe en dagboeke in Engels te skryf. Dit was met baie Kaapse Afrikaners die geval.

Trouens, selfs Afrikaners, van wie 'n mens 'n emosionele band met Afrikaans sou verwag het, was nie te vinde vir Afrikaans as kultuurtaal nie. *Die Patriot* was die grootste koerantvegter vir Transvaal se onafhanklikheid ná die anneksasie van 1877, en 'n mens sou kon dink dat dit 'n goeie oorweging kon gewees het om Afrikaans in Transvaal te erken.

Pleitbesorgers was daar wel. Jan Lion Cachet het aan Totius vertel dat hy ná die Eerste Vryheidsoorlog “ernstig aangedring” het by pres. Paul Kruger om Afrikaans die offisiële taal van Transvaal te maak. Een van die prominente lede van die GRA, waarskynlik S.J. du Toit, het in 1881 met die lede van die Driemanskap (Paul Kruger, M.W. Pretorius en Piet Joubert) gepraat oor die invoering van Afrikaans as offisiële taal. Hulle was eenparig daarvoor, maar wou hê dat die volk dit vra. Op kmdt. J.H. Fouché se plaas Olifantshoek, Rustenburg, het die GRA-lid 'n taamlike groot byeenkoms toegespreek, die mense vertel wat die Driemanskap dink, en hulle aangeraai om petisies vir Afrikaans te teken. Die vergadering was eenparig vir Afrikaans (Du Toit, 1917: 112). Hoe en waarom hierdie beweging doodgeloop het, is onbekend, maar die gevoel vir Afrikaans was nie sterk genoeg nie. Artikel 1 van Wet 10 van 1888 het bepaal: “De Hollandsche taal is de officieele taal des lands. Alle andere talen zijn vreemde talen.”

4.4 Begrip van die GRA-lede se gesindheid

Mens kom uit Von Wielligh se werk agter hoe sterk die GRA-lede se pligsgevoel was en hoe hulle weggeskram het van eerbetoon. Hoogenhout het aan Von Wielligh geskryf dat hy “’n verbond gemaak het” met ’n vriend “dat ons mekaar nie in geskrif sal prys nie. Wat ons aan die taaskaak en verder gedoen het, was slegs ons *plig*. En word ons deur die mense daarvoor geprys, dan het ons reeds hier op aarde ons loon weg”. Oom Lokomotief en ds. August Ahrbeck, een van die stigterslede van die GRA, het in dieselfde trant geskryf (1922: 98-99).

Die GRA-lede moes baie opofferings doen vir die saak waaraan hulle geglo het. Von Wielligh meld wat een van die stigterslede, Gideon Malherbe, bygedra het. Hy het onder meer die drukkoste gedra van C.P. Hoogenhout se boekie *Die geskiedenis van Josef*. Ná die stigting van die GRA het hy gratis ’n deel van sy woonhuis aan die drukkerij afgestaan, vir die diens betaal van sy seun Pieter wat bestuurder was, en losies verskaf aan ’n paar lettersetters. Direk en indirek het die saak hom £150 gekos (1918:140). Dit lyk vandag min, maar nie as mens dit vergelyk met die £300 wat ’n “snelpers uit Europa” (vir die *Patriot*) in 1878 gekos het nie. Volgens Von Wielligh (1922:1) was die prys van ’n vet skaap destyds sowat 7s.6d. (nominale waarde 75c), wat daarop neerkom dat die reële waarde van die £150 van Malherbe teen 2010 waarskynlik R400 000 was.

Die persoon wat geldelik miskien die meeste opgeoffer het, is D.F. du Toit, wat in Februarie 1878 die sekuriteit van ’n onderwysbetrekking verruil vir ’n onsekere toekoms as redakteur van *Die Afrikaanse Patriot*, wat geldelik in groot moeilikheid verkeer het. Von Wielligh getuig van Du Toit: “Die Afrikaanse taal was vir hom ALLES.” Hy vertel dat Du Toit weens die aanvanklik geringe salaris as redakteur sy voorgenome tweede huwelik ’n tyd lank moes uitstel. Om die uitgawes te beperk, het hy armoedig gelewe. “Dit het baie maal gebeur dat hy sy klein salarissie teruggestort het om die Afrikaanse saak teen geldelike ineenstorting te bewaar, en verskeie kere het hy net ’n paar pond daarvan vir eie gebruik geneem, waardeur hy sy eenvoudige lewenswyse nog eenvoudiger gemaak het” (1926:60). Liebenberg (1976) gee ’n volledige beeld van Oom Lokomotief se werksaamhede en opofferings.

“Daan Dokter”, wat in 1878 bestuurder van D.F. du Toit & Co. geword het, moes sy boerdery verwaarloos om dit te bestuur. “Vir hom was dit (die bestuur van D.F. du Toit & Co.) geen geldelike verbetering nie, want toe hy die besigheid verlaat en na sy plaas in die Dal terugkeer, het hy duisende vrugtebome aangeplant, waarvan hy ’n groot inkomste ingesamel het” (Von Wielligh 1922: 83). Hy kon dus teen die tyd van sy uittrede in 1898 ’n ryk man gewees het.

Mense was bereid om geld te gee vir die vertaling van die Bybel in Afrikaans. Von Wielligh meld (1922:75) dat die bydraes (altesaam £57 10s. 6d.) ingestroom het, terwyl groot bedrae beloof is. Ene mnr. Oelofse was bereid om ’n verband op sy

plaas te neem om geld vir die Bybelvertaling te kry.

Du Toit (1917:93-94) deel ook mee hoe positief lesers van die *Patriot* gereageer het op 'n artikel waarin die blad se geldelike moeikhede uiteengesit is. Mense het van 5s. tot £20 gestuur.

Die *Patriot*-beweging is die begin van 'n tradisie - wat lank onder Afrikaners voortgeduur het - om geldelik en op ander maniere opofferings vir Afrikaans te doen. Von Wielligh is een van die eerste skrywers wat daarvan verslag doen.

4.5 Perspektief op omstrede GRA-bepalings

Iets wat Von Wielligh in perspektief stel, is twee omstrede bepalinge van die GRA. Die eerste is die geheimhouding van die name van die lede. Dit lyk amper Broederbondagtig; en indertyd het mense gesê: “Dis 'n Vrijmesselaar-spul” (Du Toit 1917:70). Iemand het die reg gehad om te openbaar dat hy self lid is, maar hy mog nie ander lede se name onthul nie. Von Wielligh skryf (1922:46) dat dit vir die lede moeilik was om hul “warme harte vir so 'n groot volksaak in 'n koue harnas van geheimhouding te steek”. Maar dit kon nie anders nie, want “die skel, verwensings en verguising” sou onhoudbaar gewees het. Hy skryf daar is selfs gepraat van “teer en veer, van sambok en bedorwe eiers, pap tamaties en dies meer, selfs van doodskiet, al is dit nie letterlik so gemeen nie”.

Dit is as gevolg van die teenstand dat die naam van die redakteur van die *Patriot* geheim gehou is en hy slegs bekend gestaan het as Oom Lokomotief. Briewe aan die koerant is geadresseer aan Oom Lokomotief per adres *De Zuid-Afrikaan*, Kaapstad, waar dit aanvanklik gedruk is. Later het die naam oorgegaan op D.F. du Toit wat van 1878 tot einde 1890 die redakteur was.

Von Wielligh (1925a:26) bring die aanklagte van onsedelike gedrag wat in 1877 teen ds. Du Toit ingebring is, in verband met die veldtog teen hom as leier van die taalbeweging.

Von Wielligh wei nie oor die saak uit nie, maar dit het gegaan oor iemand se beweringe dat hy een aand op 'n afstand deur die venster in die kamer van 'n diensmeisie 'n man gesien het en dat dié man ds. Du Toit was. Toe Du Toit die dag ná die beweerde voorval die storie hoor, het hy self die kerkraad gevra om die gerugte te ondersoek. Sowel die kerkraad as die Ring het hom onskuldig bevind.

Dit blyk uit die proefskrif van D.A. Scholtz, wat al die dokumente nagegaan het, dat daar sprake is van 'n sameswering teen Du Toit. 'n Pruik en vals baard is as vermomming gebruik om die persoon na Du Toit te laat lyk. Scholtz (1975:50) wys daarop dat die kerklike liggeme die saak ondersoek het in 'n tyd toe die kerkmanne nie Du Toit se geesgenote was nie en dat hulle dus moeilik van toesmeerdery beskuldig kon word. Die kerkraad en gemeente het nooit aan sy onskuld getwyfel nie (Oberholster 1950:75). Wie agter alles gesit het, en wat die motiewe van die daders was, het onbekend gebly.

Hulle het wel in hul doel geslaag, want die stories is telkens opgerakel. Die kerkhistorikus J.A.S. Oberholster (1950:76) sê die saak “het ’n skadu oor sy hele lewe gewerp”. Of dit met die taalbeweging verband gehou het soos Von Wielligh meen, is onduidelik. Maar toevallig of nie, die krisis in Du Toit se lewe het geval in die tyd toe hy wou tou opgooi en die *Patriot* ’n mondstuk wou maak van die Hollandse Genootskap.

’n Tweede omstrede reël was dat alleen mans lid van die GRA kon word, hoewel dit nie uitdruklik so in die bepalings staan nie. S.J. du Toit het op 4 Desember 1875 die lede gevra of die Genootskap vroue as vriendinne wil erken. Die meerderheid wou eers daarvoor dink. Op 15 Januarie 1876 het D.F. du Toit voorgestel dat vroue as “vriendinne” erken word. Sy voorstel is egter verwerp. Sonder om die verband te verduidelik, beweer Von Wielligh (1922:17) dat die houding teenoor vroue te make gehad het met die geheimhouding van die name van lede.

4.6 ’n Nie-elitistiese taalbeweging

’n Belangrike saak wat Von Wielligh (1922:47-49) raakgesien het, is dat die taalbeweging aanklank gevind het by dié mense sonder veel geleerdheid. Hy skryf: “Die platteland, wat op skoolgebied minder bevoorreg was, en gelukkig nie so sterk aan verengels was nie, het die beweging geleidelik toegejuig. En toe wen die saak by die dag veld en die lys van intekenare word steeds langer.

“Dog die geleerde klas en dié wat lank op goeie skole was – vernaamlik dorpskole – het dadelik ’n vyandelike houding aangeneem en die beweging heftig in gesprekke en in geskifte aangeval”.

Dit is ’n belangrike waarneming, want dit gee een van die redes, weliswaar ’n ondergeskikte rede, vir die redelike mate van welslae van die Afrikaanse taalbeweging: die betreklik lae onderwyspeil van die Afrikaners, die gebrek aan ’n stedelike bevolking en die feit dat daar maar ’n heel klein elite was. Petrus van Eeden wat hierop wys (1998:170 ev), sê dat dit in Vlaandere en Noorweë veral die elite was wat die gevestigde kultuurtaal wou behou, terwyl die minder goed geskoolde bevolking en die plattelanders ’n eie taal voorgestaan het. Turkye kon in die 1920-erjare ’n drastiese taalhervorming deurvoer omdat so ’n klein persentasie van die bevolking geleterd was.

In die na-oorlogse taalbeweging het die toestand in een belangrike opsig verander: toonaangewende mense, van politieke leiers tot skrywers en ander intellektuele, het die beweging gesteun en die moeite wat gewone Afrikaners met Hollands gehad het, as ’n argument gebruik om Afrikaans te erken.

Die GRA het aanvanklik heel elementêre spelreëls gehad. Volgens Von Wielligh (1925a:47-48) was die volk nie so danig geheg aan Nederlands nie, maar het die mense gemeen dat die manier van spel volmaak was. Daarom sou dit onverstandig gewees het om meteens ’n “doeltreffende” Afrikaanse spelling in te voer. Die

oorgang van Nederlands na Afrikaans moes ongemerk plaasvind. Die GRA wou nie dadelik vaste reëls gee nie.

Die taalkundige T.H. le Roux oordeel gunstig oor die *Patriot*-sisteem. Mense wat bekend is met die probleme, sal Du Toit se werk “roem”. Dit was ’n sisteem wat grotendeels ’n end gemaak het aan “die inkonsekwensies en reëloosheid van vroeër”. Die *Patriot* het sy reëls gevolg in die gedeelte wat die redaksie versorg het. Daarbuite is ’n ruim mate van vryheid toegelaat (Le Roux, 1926:259-260). Volgens Von Wielligh (1925a:38) het die redaksie “die volk laat kies watter skryfvorm hulle verlang”.

Hy sê ook (1922:54) die spelling het “geleidelik verbeteringe ondergaan” totdat dit in die smaak van die lesers en skrywers geval het. S.J. du Toit het voortgegaan om die spelling “nog meer na die letterklank te reël”. Die spelling is vir die *Patriot* en latere boeke gebruik. (Von Wielligh verwys hier na *i* of *ii* vir *ie* en dus *di* en *hiir*, *f* vir *v*: *fan*, *folksliid* en *γ* in plaas van *ei*, dus *klyn* of *mysiis*.) Hierdie spelling het egter baie teësin van lesers en skrywers opgewek, selfs van die groot meerderheid van die GRA-lede, maar S.J. du Toit, wat toe redakteur van die *Patriot* was, “het sy sin gevolg” (Von Wielligh, 1922:54).

4.7 “Verdedigingsgeskrif”

Ook in die tweede druk van *Eerste skrywers* en in *Baanbrekerswerk* kon Von Wielligh nie heeltemal afskeid neem van die oorspronklike bedoeling van sy geskiedenis nie, naamlik om te dien as “verdedigingskrif om die ou baanbrekers te verdedig” (1922:V).

Dit blyk uit sy opmerkings dat die toe nog oorlewende deelnemers aan die eerste beweging seergemaak gevoel het oor die houding van die volgende geslag taalyweraars. Dat die jonger geslag geen notisie van die Genootskap geneem het nie, was ’n klap in die gesig van die lede van die ou garde”. Wat “fyng gevoel oorskrei het was om die voortbringsels van die Genootskap as minderwaardig en van lae gehalte te verklaar” (1925a: 86).

Elders verklaar hy dat die ou garde aan die begin van die tweede taalbeweging bly stil sit het omdat hulle gevoel het dat hulle onwelkom by die nuwe geslag is; “ook omdat die slegmaak van hul werk deur die geesdriftige nuwe skrywers hul baie, baie seergemaak het, want dit was eie honde, wat byt en nie meer vyande nie” (1925a:90),

Hy sê dat Preller die enigste was wat om inligting aangeklop het, en dat dit “met die grootste gewilligheid” verskaf is (1922:97). D’Assonville (1999: 330 ev) verstrekk besonderhede oor die korrespondensie tussen Preller en Du Toit oor laasgenoemde se opvatting, soos uiteengesit in *Afrikaans ons volkstaal. 71 theses of stellinge*, en hy noem Du Toit ietwat oordrewe “die stille krag agter die Tweede Taalbeweging” (1999:331).

Von Wielligh suggereer dat die soort leesstof wat die eerste skrywers moes lewer, verantwoordelik was vir die aard en gehalte van hul skryfwerk. Die eerste skrywers moes leeslus wek. Die stukkies moes baie kort wees - hy gee voorbeelde

van eensin-mededelings in *Ons Klyntji* (1925a:54). Die Genootskap was vas daarvan oortuig dat minder bevoorregtes gretig sou lees “wanneer aan hulle besorg word geestesvoedsel, wat hulle maklik kan verteer.” Dat die Genootskap dit reggekry het, toon die groei van die *Patriot* tot die mees verspreide en gelese blad met die grootste aantal geesdriftige intekenaars (55).

Om aan die eerste skrywers te vra waarom hulle nie uit die staanspoor kuns gelewer het nie, sou net so goed wees as om aan die Voortrekkers te vra waarom hulle nie van die begin af mooier en geriefliker woonhuise gebou het nie. “In albei gevalle was die stryd vir die verowering te heftig en die afloop te onseker om die kragte te verdeel” (1925a:67).

Von Wielligh maak darem met genoegdoening melding van die erkenning wat gekom het van D.F. Malherbe, J.J. Smith en T.H. le Roux. Hulle drie was die toonaangewende jong taalkundiges van hul tyd, al drie manne wat in Europa gaan studeer het. Hulle drie het die eerste Afrikaanse woordelys en spelreëls opgestel en in die voorwoord van die eerste uitgawe hulde aan die Genootskap gebring.

Die voorwoord begin met die volgende woorde: “Na aanleiding van die vordering wat Afrikaans die laaste jare gemaak het, het een uit die ou taalgarde hom onlangs op die volgende wyse uitgedruk: dis tog maar waar, die een sal saai en die ander sal maai. So is dit. Hierdie woordelijs en hierdie spelreëls is die vrug van die werksaamhede van die taalpioniers, die lede van *Die Genootskap van Regte Afrikaners*, opgerig in die Paarl op 14 Augustus, 1875.”

5. Samevatting

Von Wielligh se *Eerste skrywers*, en veral die eerste druk, is sekerlik nie altyd goed gestruktureer nie, en dit het, soos die hegter gestruktureerde *Baanbrekerswerk*, ’n apologetiese karakter. Daarteenoor staan dat hy billik en ewewigtig oordeel, en belangwekkende inligting oor die pioniers verstrekkend en omstredende aspekte van hul werk in perspektief probeer stel. Omdat hy een van die pioniers van die negentiende-eeuse Suid-Afrika was, het hy besef hoe moeilik die baanbrekerswerk was. Tereg laat hy die klem val op deugde en verworwenhede, minder op die foute en die gebreke. Hy het so sterk oor S.J. du Toit se politieke ommekeer gevoel dat hy hom aan *Die Afrikaanse Patriot* onttrek het, maar noem hom nogtans ’n boesemvriend, en loof sy wilskrag en intellektuele vermoëns. Daar spreek veral uit *Eerste skrywers* ’n menslikheid, ’n waardering vir sy medestryders en ’n strewe om reg te laat geskied aan ’n vorige geslag met al sy tekortkominge.

’n Mens vind geen getuienis in sy werk of in dié van sy tydgenote wat die siening staaf dat Afrikaner-nasionaliste Afrikaans om politieke redes “gekoop” of alleen vir hulleself toegeëien het nie. Die GRA-lede was kinders van hul tyd, en nie vry van destydse vooroordele nie, maar hulle het nie die bruin Afrikaanssprekendes benadeel deur die standaardisering en bevordering van Afrikaans nie. Die taalbeweging is

begin deur die persoon met die meeste insig en dryfkrag, en dit was S.J. du Toit, maar in sy gemeente was daar ook bruin mense. Sy siening dat Afrikaans 'n taal vir wit en bruin mense is, word weerspieël in die briefwisseling oor 'n Bybel in Afrikaans. Hy het aan ds. George Morgan van die Britse en Buitelandse Bybelgenootskap geskryf (Du Toit, 1909: 64) dat die “enigste manier om di Afrikaans-sprekende bevolking, blanke en gekleurde, te beskawe, deur middel fan hulle *Moedertaal* moet geskide...”.

Universiteit van die Vrystaat

Bronnelys

- Antonites, A.J.** 1968. Von Wielligh, Gideon Retief. In *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek* 1, 895-896. Kaapstad: Nasionale Boekhandel (vir Nasionale Raad vir Sosiale Navorsing).
- D'Assonville, V.E.** 1999. *SJ du Toit van die Patriot (1847-1911)*. Weltevredenpark: Marnix.
- B(adenhorst), J.J.** 1972. Hoffman(n), Josias Mathias in *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek* III, Kaapstad: Tafelberg (vir Nasionale Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing).
- De Waal, J.H.H.**, 1939. *Versamelde Werke, deel I. My herinnerings van ons taalstryd*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Du Plessis, L.T.** 1986: *Afrikaans in beweging*. Bloemfontein: Patmos.
- Du Toit, J.D.** 1917. *Ds. S.J. du Toit in weg en werk*. Paarl: Paarl Drukkers Maatschappij Beperk. (Faksimilee-heruitgawe deur Tafelberg, Kaapstad, in 1977).
- Du Toit, S.J.** 1891. *Afrikaans ons volkstaal. 71 theses, of stellinge*. Paarl: D.F. du Toit & Co.
- Du Toit, S.J.** 1909. *Geskiedenis fan di Afrikaanse Taalbeweging* (herdruk). Paarl: Paarl Drukkers Maatskappy, Beperk. (Eerste druk 1880; oorspronklik in *Die Afrikaanse Patriot* in 1879.)
- Giliomee, Hermann.** 2004. *Die Afrikaners. 'n Biografie*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kapp, Pieter.** 2009. *Draer van 'n droom. Die geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns 1909-2009*. Hermanus: Hemel en See boeke.
- Le Roux, T.H., D.F. Malherbe en Johannes J. Smith,** 1917. *Afrikaanse Woordelys en spelreëls*. Bloemfontein: Nasionale Pers (“Die Volksblad”-Drukkerij).
- Liebenberg, Otto Jaekel.** 1976. *D.F. du Toit (Oom Lokomotief): taalstryder, joernalis en letterkundige*. M.A.-verhandeling aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat.
- Louw, S. A.** 1963. Afrikaanse Spraakgebiede, in *Taalkundige Opstelle van oud-studente aan prof. Dr. T. H. Le Roux*. (20 – 35). HAUM. Kaapstad/Pretoria.
- M.E.R.**, kyk by Rothmann, M.E.
- Muller, C.J.F.** 1990. *Sonop in die suide*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Nienaber, P.J.** 1972. Du Toit, Ernst Johannes. *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordenboek* (II), 214. Kaapstad: Tafelberg (vir Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing).

- Oberholster, J.A.S.** 1950. *'n Driekwart-eeu van Gods liefde. Noorder-Paarl 1875-1950.* Paarl: NG Kerkraad Noorder-Paarl.
- Pannevis, A.** 1883. Het jaar 1872 voor Nederland en Zuid-Afrika in *De Hollandsche Afrikaan*, 22 Augustus 1883, oorgeneem in *Die Huisgenoot*, November 1922.
- Preller, Gustav S.** 1932. G.R. von Wielligh. *Die Huisgenoot* XV (545), 29 September 1932, 35.
- Rothmann, M.E.**, 1972. *My beskeie deel.* Kaapstad: Tafelberg.
- Scholtz, David Adelbert.** 1975. *Ds. S.J. du Toit as kerkman en kultuurleier.* D.Th.-proefskrif aan die Universiteit van Stellenbosch.
- Scholtz, J. du P.** 1965. *Die Afrikaner en sy taal 1806-1875* (herdruk). Kaapstad: Nasou.
- Schoonees, P.C.** 1927. *Die prosa van die tweede Afrikaanse beweging.* Tweede, omgewerkte en vermeerderde druk. Pretoria-Kaapstad: De Bussy-HAUM.
- S (mith), J.J.** 1919. Lewensskets. Gideon Retief von Wielligh. *Die Huisgenoot*, IV (41), November 1919, 187-188.
- Van Eeden, P.P.** 1998. *Afrikaans hóórt by Nederlands.* Howick: Brevitas
- Van Schoor, M.C.E.** 1992. *John Daniel Kestell 1854-1941.* Bloemfontein: Oorlogsmuseum van die Boererepublieke.
- Von Wielligh, G.R.** 1918. *Eerste skrywers.* Pretoria: Van Schaik.
- Von Wielligh, G.R.** 1921. *Boesman-stories, Deel I,* Tweede Druk. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Von Wielligh, G.R.** 1922. *Eerste skrywers* (tweede druk) Pretoria: Van Schaik.
- Von Wielligh, G.R.** 1925a. *Baanbrekerswerk.* Pretoria: Van Schaik.
- Von Wielligh, G.R.** 1925b. *Ons geselstaal.* Pretoria: Van Schaik.
- Von Wielligh, G.R.** 1926. Persoonlike herinneringe van die Patriotmanne. In *Gedenkboek ter eere van die Genootskap van Regte Afrikaners (1875-1925)*, Potchefstroom: Afrikaanse Studentebond, 56-65.
- Von Wielligh, G. R.** 2009. *Versamelde Boesmanstories I.* Pretoria: Protea Boekhuis.
- Von Wielligh, G.R.** s.j. Sy lewensloop. Handgeskrewe manuskrip (10 bladsye) in besit van NALN.

Note

1. Die program is aangebied deur die Nasionale Afrikaanse Letterkundige Museum en navorsingsentrum (NALN) in samewerking met die Departement Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans van die Universiteit van die Vrystaat en die Bloemfonteinse Skrywersvereniging. Die inisiatief is geneem deur Otto Liebenberg, kurator van NALN.
2. Sy naam verskyn nie in die notule van daardie vergadering nie, miskien omdat hy nie lid was nie.
3. Die Akademie se *Woordelys en spelreëls* het in 1917 alleen die spelling met *ij* erken.
4. Von Wielligh skryf: "Die een spraakafdeling beïnvloed die ander, en gevolglik ontstaan daar tussen die twee 'n strook wat aan albei behoort. En tog word gesê: Só praat die Bolander, só die

Ondervelder, só die Namakwalander, ens. Wanneer ons ondersoek instel, sal ons ongeveer tien sulke spraakafdelings aantref - elkeen met sy eienaardige spreekwyse, woordgebruik en manier van uitdrukking - sonder dat een presies kan afgebaken word." (*Ons Geselstaal*: 122). (Ek bedank Christo van Rensburg wat my aandag op Louw se uitspraak gevestig het.)

5. NALN 139/269: Von Wielligh aan D.F. du Toit, 17 September 1917. Die brief is in elektroniese formaat aan my beskikbaar gestel deur Otto Liebenberg, kurator van NALN.
6. Von Wielligh aan D.F. du Toit (Oom Lokomotief), 5 Oktober 1917.
7. NALN (RGN-versameling (Nr. 5033) Von Wielligh aan C.P. Hoogenhout, 9 Oktober 1917.
8. NALN, D.F. du Toit-versameling: bundel 1 (87-80): Von Wielligh aan D.F. du Toit, 5 Oktober 1917.